

Μελοποιείται ο Καβάφης;

Βασίλης Λαμπρόπουλος και Παντελής Πολυχρονίδης

Πολλοί θαυμαστές του Καβάφη, μουσικοί και μη, έχουν εκφράσει δημόσια τη γνώμη πως η ποίησή του δεν προσφέρεται για μελοποίηση. Ταυτόχρονα όμως ο Καβάφης συμβαίνει να είναι όχι μόνο ο πιο μεταφρασμένος αλλά και ο πιο μελοποιημένος Νεοέλληνας ποιητής. Πού οφείλεται αυτό το παράδοξο; Αντιστέκεται ή όχι το Καβαφικό έργο σε μουσικές αποδόσεις;

Το άρθρο αυτό βασίζεται σε μια καινούργια, σύνθετη προσέγγιση στον Καβάφη την οποία επεξεργάζονται από το Δεκέμβρη του 2010 δυο μουσικοί κι ένας φιλόλογος. Συγκεκριμένα, οι δύο συνυπαγράφωντες (ένας κριτικός κι ένας πιανίστας) και η διακεκριμένη μέτζο σοπράνο Αλεξάνδρα Γκράβας έχουν ετοιμάσει ένα ρεσιτάλ με Καβαφικά ποιήματα μελοποιημένα απο δεκαέξι συνθέτες σε πέντε γλώσσες. Τον Απρίλιο του 2012 το ρεσιτάλ παρουσιάστηκε στα Αμερικανικά πανεπιστήμια Michigan, Iowa, Indiana, Columbia, Brown και Yale. Χορηγός της περιοδείας ήταν το Πρόγραμμα Επισκεπτών Καθηγητών (University Seminars Program), το οποίο διευθύνει η Δρ. Μαρία Σερέτη και αποτελεί βασικό μέρος των δραστηριοτήτων του Θυγατρικού Κοινωφελούς Ιδρύματος Αλεξάνδρου Σ. Ωνάση ΗΠΑ, το οποίο διευθύνει ο Πρέσβυς Λουκάς Τσίλας. Το ρεσιτάλ προγραμματίζεται να επαναληφθεί σε διαφορετικές μορφές στην Αμερική, την Ελλάδα, τη Βρετανία και άλλες χώρες.

Το εγχείρημά μας τόνισε εμφαντικά την παλαιότερη και σημερινή διασπορική διάσταση του ελληνισμού. Στους Έλληνες της διασποράς ανήκουν ο

ιδρυτής, ο σημερινός Πρόεδρος (κ. Αντώνης Παπαδημητρίου) και οι δύο αρμόδιοι του χορηγού Ιδρύματος, ο ποιητής, οι τρεις συντελεστές του ρεσιτάλ, πολλοί από τους συνθέτες, πολλοί από τους Νεοελληνιστές Καθηγητές των έξι πανεπιστημίων και πολλοί ακροατές (όπως και όσοι προικοδότησαν την Έδρα Καβάφη του Μίσιγκαν που εγκαινιάστηκε το 2001). Το ρεσιτάλ αρχίζει με ένα τραγούδι του συνθέτη, πιανίστα και μαέστρου Δημήτρη Μητρόπουλου, που πρώτος μελοποίησε Καβάφη (1925) και σταδιοδρόμησε στο εξωτερικό, και κλείνει με την παγκόσμια πρεμιέρα ενός τραγουδιού (2012) του Δημοσθένη Στεφανίδη, ενός άλλου συνθέτη, πιανίστα και μαέστρου που επίσης σταδιοδρομεί στο εξωτερικό. Τονίζουμε λοιπόν πως ο Καβάφης είναι ο συγγραφέας του οικουμενικού ελληνισμού, ενός ελληνισμού φυγόκεντρου και νομαδικού που, μετά από πολλές δεκαετίες ελλαδοκεντρικής εσωστρέφειας, έρχεται στις μέρες μας πάλι στο προσκήνιο.

Αυτός ο ποιητής του οικουμενικού ελληνισμού δεν είναι εθνικός ποιητής (όπως ο Παλαμάς και ο Ελύτης) αλλά ούτε και πανανθρώπινος (όπως ο Σεφέρης και ο Ρίτσος). Δεν λέει τα ίδια πράγματα σε όλους τους ανθρώπους αλλά κατορθώνει κάτι πολύ σπάνιο: λέει διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικούς ανθρώπους, κι έτσι παραμένει ανεξάντλητος. Το έργο του είναι διαθέσιμο σε πάμπολλες χρήσεις και πολλαπλές ερμηνείες, συχνά αντιφατικές. Το διαπιστώσαμε αυτό άμεσα συλλέγοντας συνθέσεις για να διαμορφώσουμε το πρόγραμμα του ρεσιτάλ μας. Υπολογίζεται πως περίπου 50 Έλληνες και 30 ξένοι συνθέτες έχουν αντλήσει από τον Καβάφη για να γράψουν 350 μουσικά κομμάτια σε 20 γλώσσες. Τα κομμάτια αυτά χρησιμοποιούν κάθε είδους ιδίωμα (από λαϊκό ως πρωτοποριακό), κάθε μουσικό είδος (από τραγούδι ως συμφωνία, καντάτα, όπερα, μπαλέτο και

καμπαρέ) και κάθε είδους όργανα (από σόλο πιάνο ως ηλεκτρονικά). Με δυο λόγια ο Καβάφης, ο οποίος υποτίθεται πως «δεν μελοποιείται», παραμένει εντυπωσιακά διαθέσιμος σε κάθε είδους μελοποίηση.

Ακόμα μεγαλύτερη ήταν η έκπληξή μας όταν, κάνοντας οι τρεις μας πολύωρες πρόβες στη Βιέννη και αναλύοντας τα λόγια των τραγουδιών, ανακαλύπταμε πως συχνά δεν αντιστοιχούν πλήρως στους στίχους των ποιημάτων. Αντλώντας από τον Καβάφη, πολλοί συνθέτες παίρνουν εντυπωσιακές ελευθερίες με το πρωτότυπο: μεταφράζουν κατά βούληση, παραφράζουν, διασκευάζουν, ενώνουν ποιήματα, γράφουν δικά τους ποιήματα ή δε χρησιμοποιούν καθόλου λόγια. Γενικά συναντά κανείς αυτό που παραδοσιακά θα αποκαλούσαμε «πλήρη αυθαιρεσία». Πώς όμως συμβιβάζεται ο θαυμασμός για τον ποιητή με τη διαρκή κατάχρηση του έργου του; Μα απλούστατα, ο παραγωγικός θαυμασμός απαιτεί κατάχρηση. Όποιος παραβαίνει τον Καβάφη και τον οικειοποιείται, τον σέβεται. Όποιος μένει πιστός σε ο,τι έγραψε, τον ακυρώνει.

Αντιληφθήκαμε λοιπόν πως για τους πιο δημιουργικούς συνθέτες το Καβαφικό κείμενο δεν συνιστά ποίημα αλλά μελο-ποίημα, αποτελεί δηλαδή ήδη μια παρτιτούρα στην οποία μπορεί να δοθεί μια μουσικο-δραματική ερμηνεία. Το Καβαφικό ποίημα είναι σαν μια παρτιτούρα διαθέσιμη προς εκτέλεση: μόνο με μια μουσική ανάγνωση (που λαμβάνει υπ' όψιν τη στίξη, τη φωνητική, την τυπογραφία, τη σύνταξη κλπ.) αποκτά το ποίημα υπόσταση. Γι αυτό όσοι το ντύνουν με μουσική αποτυγχάνουν (και αυτοί δεν είναι λίγοι). Όσοι όμως το διαβάζουν σαν παρτιτούρα και το ερμηνεύουν σαν μουσική, αποδεικνύονται αντάξιοι ερμηνευτές του Καβάφη. Η ποίησή του συμβαίνει και να ελκύει δεκάδες συνθέτες και να αντιστέκεται στη

μελοποίηση επειδή είναι ήδη μελοποιημένη. Πλεονάζει να της προσθέσει κανείς μουσική. Αλλά τότε γιατί ένας συνθέτης να μελοποιήσει Καβάφη; Για να κάνει ένα μουσικό διάλογο μαζί του. Όλοι οι μεγάλοι κλασικοί συνθέτες δεν έγραψαν μουσική σε απευθείας και ρητό διάλογο με άλλους συνθέτες;

Έτσι, σχεδιάζοντας πώς θα ερμηνεύσουμε τα Καβαφικά τραγούδια, προβληματιστήκαμε πάνω στα τραγούδια τα ίδια ως ερμηνείες οι οποίες δεν υπηρετούν, δεν επαναλαμβάνουν το ποίημα, δεν το αποδίδουν μουσικά αλλά παράγουν ένα τελείως καινούργιο έργο. Με τη σειρά μας θα έπρεπε να κάνουμε το ίδιο, αν θα θέλαμε να φανούμε πιστοί στον ποιητή και τον κάθε συνθέτη. Δείχνουμε λοιπόν στο ρεσιτάλ πως ο «Καβάφης» δεν είναι πλέον ένα άτομο, ένα έργο, ένα μνημείο αλλά ένα ολόκληρο πεδίο πολιτιστικής δράσης στο οποίο κινούνται κάθε είδους δημιουργοί – συνθέτες, ενορχηστρωτές, μουσικοί, μεταφραστές, κριτικοί, κλπ. Το πεδίο αυτό είναι σήμερα πιο πλούσιο και ανοιχτό από ποτέ. Αλλά και πιο απαιτητικό επειδή είναι πλέον σαφές πως, για να κινηθεί κανείς επάξια στο Καβαφικό πεδίο, απαιτείται συστηματικός στοχασμός.

Οι Ντελέζ και Γκουαταρί στο ιλιγγιώδες βιβλίο τους *Χίλια επίπεδα* (1980) κάνουν μια σχηματική αλλά ωραιότατη μουσική διάκριση ανάμεσα στο ρεφραίν και στην παραλλαγή. Το ρεφραίν σημαίνει επανάληψη, διαστρωμάτωση, Γκαίτε. Η παραλλαγή σημαίνει διαφορά, αναστρωμάτωση, Κλάιστ. Σαφέστατο, σωστά; Το ρεφραίν βασίζεται στο μέτρο, είναι κανονιστικό και εγγυάται ασφάλεια επειδή ξέρουμε πως θα επιστρέψει. Αντίθετα με την ομαλότητα του μετρονομημένου χρόνου, η παραλλαγή είναι κάθε φορά απρόβλεπτη και μας κρατά σε εγρήγορση επειδή δεν ξέρουμε τι θα προκύψει. Αν το ρεφραίν βασίζεται στο μέτρο και

επαληθεύει την ταυτότητα, η παραλλαγή βασίζεται στο ρυθμό και αιφνιδιάζει με τη διαρκή της ετερότητα. Ο ρυθμός ασκεί κριτική στο δογματισμό του μέτρου. Ο καλύτερος Καβάφης είναι ποιητής της ρυθμικής ετερότητας.

Το πιο καινοτόμο στοιχείο του ρεσιτάλ μας είναι η συμμετοχή ενός κριτικού σε όλη τη διαδικασία της διαμόρφωσης και εκτέλεσής του, από την εντελώς πρώτη συζήτηση με τους δύο μουσικούς πριν δύο χρόνια ως τις συναυλίες και τα μελλοντικά σχέδια. Αυτό συνιστά ένα παράδειγμα της λεγόμενης «ενσωματωμένης κριτικής» που έχει αναπτυχθεί εδώ και λίγα χρόνια στην Αμερική. Ένας κριτικός/φιλόλογος/ιστορικός ενσωματώνεται σε ένα καλλιτεχνικό εγχείρημα από την αρχή και συνεργάζεται στενά με τους καλλιτέχνες προς ένα κοινό σκοπό (π.χ., μια παράσταση). Μέσα στη διαλεκτική αυτή μεταξύ τέχνης και κριτικής ξεπερνώνται διάφορα στεγανά καθώς ο κριτικός γίνεται και δημιουργός κι οι καλλιτέχνες γίνονται και κριτικοί. Αυτού του είδους η στενή συνεργασία αποκαλείται και *critical horizontalism* και είναι εμφανέστατη στο ρεσιτάλ μας, καθώς ο κριτικός βρίσκεται διαρκώς στη σκηνή, στο ίδιο οριζόντιο επίπεδο με τους μουσικούς. Δεν απαγγέλει Καβάφης ούτε παρουσιάζει τον ποιητή. Συμμετέχει προσφέροντας ένα προβληματισμό γύρω και μέσα από τα τραγούδια. Γι αυτό η εκδήλωση τιτλοφορείται «Ο Κ. Π. Καβάφης στη μουσική: Ένα ρεσιτάλ τραγουδιών και στοχασμών».

Τόσο η μελέτη όσο και η απόλαυση του Καβάφης ωφελούνται εντρυφώντας στις τέχνες που συνομιλούν με το έργο του, και ιδιαίτερα στη μουσική. Έχουμε πολλά να μάθουμε από τη συμμετοχή συνθετών και μουσικών στο πεδίο της Καβαφικής δημιουργίας. Απόδειξη το ρεσιτάλ μας, που εξαπλώνεται ριζωματικά

προς πολλές κατευθύνσεις πέρα από το συναυλιακό χώρο: γίνεται διάλεξη, ανακοίνωση σε συνέδριο, άρθρο, πανεπιστημιακό μάθημα και καινούργια ρεσιτάλ. Έτσι αποκτά πολλαπλή υπόσταση και εξελίσσεται σε μακροπρόθεσμο σύνθετο εγχείρημα «με την ποικίλη δράσι» των Καβαφικών «προσαρμογών».

Ο Βασίλης Λαμπρόπουλος κατέχει την Νεοελληνική Έδρα Κ. Π. Καβάφη στο Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν. Ο Παντελής Πολυχρονίδης σταδιοδρομεί ως πιανίστας και διδάσκει στο Ινστιτούτο Διεθνούς Εκπαίδευσης στη Βιέννη.